

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 12 (1986)

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)

Παρατηρήσεις στην κρητική τοπογραφία του βιβλίου του Chr. Buondelmonti: *Descriptio insule Crete*

Νίκος ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.964](https://doi.org/10.12681/dchae.964)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ν. (1986). Παρατηρήσεις στην κρητική τοπογραφία του βιβλίου του Chr. Buondelmonti: *Descriptio insule Crete*. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 12, 501-508. <https://doi.org/10.12681/dchae.964>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Παρατηρήσεις στην κρητική τοπογραφία του
βιβλίου του Chr. Buondelmonti: *Descriptio insule
Crete*

Νίκος ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)•
Σελ. 501-508

ΑΘΗΝΑ 1986

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ CHR. BUONDELMONTI:
DESCRIPTIO INSULE CRETE

Δύο σημαντικές εκδόσεις είδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας τὰ τελευταῖα χρόνια καί μάλιστα στόν ἑλληνικό χώρο, συμπληρώνοντας βιβλιογραφικά ἕνα κενό στή μεσαιωνική γραμματολογία καί χωρογραφία τῆς Κρήτης. Ἐφοροῦν στό ἔργο ἑνός ἀπό τούς πιό σημαντικούς περιηγητές στήν Ἑλλάδα, τοῦ Φλωρεντίνου ἱερωμένου Christoforo Buondelmonti, πού ἔκανε τήν περιήγηση τῆς Κρήτης στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. καί συγκεκριμένα τό 1415. Ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε ἀπό τή Mari-Anne van Spritael¹ καί ἡ δευτέρα ἀπό τή Μάρθα Ἀποσκίτη-Ἀλεξίου².

Ἡ πλήρης παράθεση –γιά πρώτη φορά– τοῦ κειμένου τοῦ Buondelmonti στήν ἔκδοση τῆς Spritael μέ σχόλια, δίνει στόν ἐρευνητή τή δυνατότητα νά προσεγγίσει τό κείμενο του Ἰταλοῦ περιηγητή καί νά ἀξιολογήσει τίς πολύτιμες πληροφορίες του. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ ἑλληνική μετάφραση τῆς Μάρθας Ἀποσκίτη-Ἀλεξίου, ἐκτός ἀπό τή χρησιμότητά της γιά τόν Ἑλληνα φίλο τῆς κρητικῆς ἱστορίας, ἔχει ἕναν πολύ ἐνημερωτικό πρόλογο, ἐνῶ στό κείμενο γίνεται προσπάθεια νά ταυτιστοῦν οἱ τοπογραφικές ὀνοματολογίες τοῦ περιηγητή μέ τὰ σημερινά ἱστορικά καί γεωγραφικά δεδομένα.

Σ' αὐτόν ἀκριβῶς τό χώρο, τῆς κρητικῆς δηλαδή χωρογραφίας καί τοπογραφίας, κινεῖται ἡ παρούσα μελέτη πιστεύοντας ὅτι τό κείμενο τοῦ Buondelmonti στή δυσνόητη μεσαιωνική λατινική συνοδεύεται μέ προβλήματα στήν παράθεση τῶν τοπωνυμίων πού ὀφείλονται ἄλλα σέ ἀκουστικά λάθη ἀπό τόν ἴδιο τό συγγραφέα, ἄλλα σέ πλάνες ἐξαιτίας τῶν σχηματικῶν χαρτῶν τῆς ἐποχῆς, ἄλλα σέ πραγματικά γεγονότα, π.χ. σέ ὀνοματοθεσίες πού σήμερα ἄλλαξαν ἢ ἐξέλιπαν, καί, τέλος, σέ λάθη τῶν ἀντιγραφῶν. Ἀπαιτεῖται λοιπόν ιδιαίτερη ὑπομονή καί ἐπιμονή στήν ἔρευνα τῶν στοιχείων καί γνώση τῆς σημερινῆς τοπογραφίας τῆς Κρήτης, ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ σωστή ἱστοριογεωγραφική παρακολούθηση τῆς πορείας τοῦ Ἰταλοῦ περιηγητή στήν Κρήτη.

Ἀπό ἀρκετά χρόνια, ἡ παρουσίαση γιά ἱστορικούς λόγους ὀρισμένου

1. Ἡ ἔκδοση ἔχει τόν τίτλο: *Descriptio insule Crete et liber insularum, cap. XI: Creta*. Εἶναι μιά κριτική ἔκδοση ἀπό τή διδάκτορα τοῦ πανεπιστημίου Clermont-Ferrand. Ἐκδόθηκε τό 1981 ἀπό τό Σύλλογο Πολιτιστικῆς Ἀναπτύξεως Ἡρακλείου, στό Ἡράκλειο. Περιλαμβάνει κείμενο, γαλλική μετάφραση καί σχόλια, στά ὁποῖα, ὅπως δηλώνει ἡ ἴδια, πολύτιμη εἶναι ἡ συμβολή τοῦ γνωστοῦ Γάλλου καθηγητή Paul Faure.

2. Πρόκειται γιά γλαφυρή μετάφραση στά ἑλληνικά ἀπό τή γνωστή φιλόλογο-ἱστορικό μέ πρόλογο τοῦ καθηγητή Στ. Ἀλεξίου. Ἡ ἔκδοση εἶναι τοῦ ἴδιου πολιτιστικοῦ συλλόγου τοῦ Ἡρακλείου καί ἐκδόθηκε στό Ἡράκλειο τό 1983.

χωρίου του κειμένου είχε δημιουργήσει προβλήματα και διχογνωμίες. Σήμερα, κάτω από τό φῶς νέων στοιχείων, πιστεύουμε ότι εἴμαστε σέ θέση ὄχι μόνο νά ἐπανεξετάσουμε τή διαφορά αὐτή τῶν ἀπόψεων ἀλλά καί νά προτείνουμε τήν ὀρθή ιστορικοφιλολογική ἀνάγνωση τοῦ χωρίου αὐτοῦ. Πρόκειται γιά τούς στίχους 802-808, στήν ἀρχή περιήπου τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Buondelmonti στό ἐσωτερικό τοῦ νησιού³:

... Igitur in monte aspero invenimus ecclesiam Sancti
Ysidori in qua duo caloeri vitam celibem consumpten-
tes, labore manuum vitam queritant. Per montes deinde sine
805 arboribus gradimur donec planus non parvus incultus aspi-
citur cuius in medio sub parvo monticulo civitas Cammara
erat que in quodam sinu ac latere australi torrendis prostrata
iacebat. Plura et magna hedificia marmorum dimictunt.

Ἡ διαμάχη εἶχε ξεσπάσει μεταξύ δύο Σητειακῶν ιστοριοδιφῶν, τοῦ Ν. Ι. Παπαδάκη, διευθυντῆ τοῦ Ἀρχείου Κρήτης καί τοῦ γιατροῦ Μιχ. Καταπό-
τη, ἐκδότη τοῦ ιστορικοῦ καί λαογραφικοῦ περιοδικοῦ «Μύσων», σχετικά
μέ τό ποιά ἦταν ἡ θέση τῆς ecclesiae Sancti Ysidori. Ὁ πρῶτος ὑποστήριζε
ὅτι ὁ Ἅγιος Ἰσιδῶρος θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ ἐκεῖ ὅπου σήμερα βρίσκεται
ὁ νεότερος ναῖσκος τοῦ ἴδιου ἀγίου, στήν ἄκρη τοῦ Σαμωνίου ἀκρωτηρίου,
γνωστοῦ ὡς Κάβο Σίδερος, στή βορειοανατολική ἀπόληξη τῆς Κρήτης⁴. Ὁ
δεύτερος ἦταν κατηγορηματικός ὅτι ὁ Ἅγιος Ἰσιδῶρος πού εἶδε ὁ Buondel-
monti ἦταν στή θέση τῆς σημερινῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἀκρωτηριανῆς,
γνωστῆς ὡς Τοπλοῦ, πού μετατράπηκε σέ μοναστήρι στά χρόνια τῆς ἐνετο-
κρατίας, τό 15ο ἢ 16ο αἰ.⁵

Οἱ δύο νεότερες ἐκδόσεις –ὅπως φαίνεται στά σχόλιά τους– δέν ἔχουν
καταλήξει σέ κοινό συμπέρασμα, ἀφοῦ ἡ Spitael δέχεται ὅτι ὁ Buondelmonti
εἶδε τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου στόν Κάβο καί προσθέτει ὅτι, ὅταν
αὐτό καταστράφηκε ἀπό τίς τουρκικές ἐπιδρομές, οἱ μοναχοί του ἴδρυσαν τό
μοναστήρι τῆς Παναγίας τῆς Ἀκρωτηριανῆς, πού ἀπέχει ἀπό τόν Κάβο
περίπου 15 χλμ. πρὸς τό ἐσωτερικό τοῦ νησιού⁶, ἐνῶ ἡ Μάρθα Ἀποσκίτη-

3. Spitael, ὁ.π., σ. 164-165.

4. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, Χανιά 1936, σ. 101-104. Ἐπίσης: Περιοδικό «Δρηρος», Ἔτος Α', ἀριθ. 8, σ. 219-223 καί περιοδικό «Μύσων» ΣΤ' (1937), σ. 12-17. Μέ τή θέση του αὐτή ἀνασκέυασε παλιότερη ἀποψη του, κατά τήν ὅποια ὁ Ἅγιος Ἰσιδῶρος ἔπρεπε νά ἀναζητηθεῖ στήν περιοχή Παλαικάστρου ἐκτός Κάβο Σίδερον καί Τοπλοῦ ('Ἐφημερίς «Ἐλευθέρα Σκέψις», 9 Αὐγούστου 1930). Τήν ἴδια ἀποψη ὑποστηρίζει καί ὁ Gerola (Monumenti veneti dell' isola di Creta, III σ. 192, ὑποσημ. 2), ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στό ναῖσκο τοῦ Κάβου τόν θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου πού εἶδε ὁ Buondelmonti μέ τούς δύο ἐρημίτες, «ὅταν τό μεγάλο μοναστήρι δέν ὑπῆρχε ἀκόμα», ὅπου «μεγάλο μοναστήρι» ἐννοεῖ τό Τοπλοῦ.

5. «Μύσων» Ε', σ. 48-52 καί ΣΤ', σ. 22-26.

6. Spitael, ὁ.π., Commentaires, ἀριθ. 173, σ. 269-270.

Ἐλεξίου ταυτίζοντας, μέσα σέ παρένθεση, τή θέση τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, ἀναγράφει τή λέξη: (Τοπλοῦ)⁷.

Τή λύση στό πρόβλημα πιστεύουμε ὅτι μπορεῖ νά δώσει μιά φιλολογική ἀνάλυση σέ συνδυασμό μέ τήν ἐξέταση ὄλων τῶν στοιχείων τοῦ παρατιθέμενου χωρίου τοῦ Buondelmonti ἀπό ἱστορική, ἀρχαιολογική καί γεωγραφική ἄποψη. Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ πόλη Καμάρα, τά ἐρείπια τῆς ὁποίας συναντᾶ ὁ περιηγητής ἀφήνοντας πίσω του τό ἐκκλησίδιο τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου; Ἡ Spitael στό σχολιασμό τοῦ ὁδοιπορικοῦ τοῦ Buondelmonti ἰσχυρίζεται ὅτι ἀναφέρεται στά ἐρείπια τῆς Καμάρας ἀπό πλάνη, ἐπειδή ὁ περιηγητής βασιζέται στό χάρτη τοῦ Πτολεμαίου, ὅπου ἡ Καμάρα τοποθετεῖται σέ περιοχή τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Σητείας, ἐνῶ ὡς γνωστό ἡ θέση τῆς πόλης αὐτῆς ἔχει ἐντοπιστεῖ ἐκεῖ ὅπου σήμερα θρῖσκεται ἡ σημερινή πόλη τοῦ Ἁγίου Νικολάου, καί θεωρεῖ βέβαιο ὅτι τά ἐρείπια πού εἶδε ὁ Buondelmonti ἦταν στήν πραγματικότητα αὐτά τῆς ἀρχαίας Πραισοῦ⁸. Τό ἴδιο δέχεται καί ἡ Μ. Ἀποσκίτη-Ἐλεξίου⁹.

Ἐμεῖς θά συμφωνήσουμε ἀπόλυτα ὡς πρός τήν πρώτη διαπίστωση, τῆς πλάνης δηλαδή τοῦ Buondelmonti ὡς πρός τήν ὀνομασία τῆς ἀρχαίας πόλης, ἐξαιτίας τοῦ σχηματικοῦ χάρτη τοῦ Πτολεμαίου πού συμβουλευόταν ὁ περιηγητής, θά διαφωνήσουμε ὅμως ριζικά ὡς πρός τό δεύτερο, ὅτι δηλαδή τά ἐρείπια πού εἶδε ἀνήκαν στήν πρωτεύουσα τῶν Ἐτεοκρητῶν, τήν Πραισό, καί θά ὑποστηρίξουμε ὅτι στήν πραγματικότητα ἐπισκέφθηκε τήν Ἴτανο.

Τήν ἄποψη αὐτή δέν εἴμαστε οἱ πρῶτοι πού τήν ὑποστηρίζουμε. Ἦδη ἀπό τό 1937 ὁ ὀξυδερκέστατος Ν. Ι. Παπαδάκης, στή διαμάχη του μέ τόν Καταπότη πού ἀναφέραμε παραπάνω, θεωροῦσε δεδομένο ὅτι ὁ Buondelmonti μετά τόν Ἅγιο Ἰσιώρο ἐπισκέφθηκε τά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἰτάνου βασιμμένος πάνω στή σωστή ἐρμηνεία τοῦ κειμένου¹⁰. Ἔτσι λοιπόν τή σχετική πρόταση τοῦ κειμένου: ...civitas Camara erat que in quodam sinu ac latere australi torrendi prostrata, πού ἐρμηνεύτηκε ἀπό τήν Spitael «...s' étendait l'antique cité de Camara située au sud de la courbe d'une torrent»¹¹ καί ἀπό τή Μ. Ἀποσκίτη-Ἐλεξίου ὡς: «χτισμένη στά βορινά τῆς καμπῆς ἐνός χειμάρρου»¹², ὁ Σητειακός ἱστοριοδίφης μεταφράζει: «... ἔκειτο ἡ πόλις Καμάρα, ἥτις ἐν τῷ κόλπῳ, οὕτως εἰπεῖν, καί ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρῷ ἔχει

7. Ὁ.π., σ. 67.

8. Ὁ.π., Commentaires, ἀριθ. 175, σ. 270-271.

9. Ὁ.π., σ. 67.

10. «Μύσων» ΣΤ', σ. 14. Ἐπίσης, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, σ. 103, ὑποσημ. 13 καί Ἡ Ἀρχαία Ἀνατολική Κρήτη, Χανιά 1938, σ. 24.

11. Ὁ.π., σ. 165.

12. Ὁ.π., σ. 67. Ἐδῶ προφανῶς ἐκ παραδρομῆς μεταφράζεται τό australis βόρεια ἀντί: νότια.

ποταμόν (χειμάρρον)...¹³». Ἡ λέξη λοιπόν *sinus* εἶναι τό κλειδί στήν ἐρμηνεία καί πιστεύουμε καί ἐμεῖς ὅτι δέν πρέπει νά συσχετιστεῖ ἐρμηνευτικά μέ τή λέξη *torrens*, ἀλλά ἐδῶ τίθεται ἀνεξάρτητη καί ἐπέχει τήν ἐρμηνεία τοῦ κόλπου καί ὄχι τῆς καμπῆς, ἐρμηνεῖες πού καί οἱ δύο παραδίδονται λεξικογραφικά¹⁴. Ἡ ἐρμηνεία λοιπόν αὕτη δίνει ἐντελῶς διαφορετική γεωγραφική διάσταση στή χωροθεσία τῶν ἐρειπίων τῆς Καμάρας τοῦ *Buondelmonti*, ἀφοῦ ἡ Πραισός εἶναι μεσόγεια καί μόνο ἡ Ἴτανος ἐκτείνεται στό μυχό κόλπου. Ἐκτός ἀπό αὐτό, καί τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα τῆς περιγραφῆς ταιριάζουν καλύτερα μέ τό φυσικό περιβάλλον τῆς Ἴτανου, ἀφοῦ ἡ Πραισός δέν ἔχει μεγάλη πεδιάδα ὅπως ἡ Ἴτανος-ἡ Ἴτανος βρίσκεται στά νότια χειμάρρου ἐνῶ ἡ Πραισός εἶναι στά νότια ποταμοῦ, τοῦ γνωστοῦ στούς ἀρχαίους Διδύμου ἢ Στομίου, τοῦ σημερινοῦ Παντέλη καί εἶναι σαφέστατη ἡ διαφορά στή λατινική τῶν λέξεων *torrens* καί *flumen* πού θά εἶχε χρησιμοποιήσει ο *Buondelmonti*, ὅπως κάνει ἄλλωστε πάντα στό κείμενο τοῦ ὁδοιοπορικοῦ του¹⁵. Ἐκτός ἀπό αὐτά ἡ Ἴτανος ἔχει πληθώρα μαρμάρινων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων πού ἐκτείνονται κυρίως σέ λοφίσκο στά ἀνατολικά, κοντά στήν ἀκτή, ἐνῶ ἡ Πραισός, μετά τήν ὀλοκληρωτική καταστροφή της ἀπό τήν Ἱεράπετρα τό 146 π.Χ., δέ διασώζει τόσο πλούσιο κτιριακό ὕλικό. Τέλος, θά πρέπει νά ληφθεῖ σοβαρά ὑπόψη ὅτι ἡ Ἴτανος ἀπέχει μόνο 10 χλμ. ἀπό τό ἄκρο τοῦ Σαμωνίου, ὅπου ὅπως θά δοῦμε πῶς κάτω τοποθετεῖται ὁ Ἅγιος Ἰσίδωρος πού εἶδε ὁ *Buondelmonti*, ἐνῶ ἡ Πραισός πάνω ἀπό 40 χλμ. καί ὡς πρός τή φύση τῆς διαδρομῆς ἡ ἀπόσταση Κάδου-Ἴτανου καλύπτεται ἀπό τοπίο βραχώδες καί ἄδεντρο, ἐνῶ δέν εἶναι δυνατό νά χαρακτηρίζεται γυμνή καί ἄδεντρη ἡ μεγάλη αὕτη ἀπόσταση Κάδου-Πραισοῦ, πού καί σήμερα ἀκόμα σέ πολλά μέρη της καλύπτεται ἀπό φυσική δεντροφυΐα.

Πρόσφατα, στίς φιλολογικές καί χωρογραφικές αὐτές διαπιστώσεις μας, ἦρθε καί ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη νά ἐνισχύσει τίς παραπάνω ἀπόψεις καί

13. «Δρῆρος» 8, σ. 221 καί «Μύσων» ΣΤ' σ. 14. Ἐπίσης, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, σ. 103, ὑποσημ. 13 καί Ἡ Αρχαία Ἀνατολική Κρήτη, σ. 24.

14. Τήν ἴδια ἀποψη ἔχει καί ἡ Στέλλα Γεωργαλά-Πριόδολου, Δρ. Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, ΕΔΠ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στήν Ἔδρα τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας, πού ἀσχολήθηκε μέ τή μετάφραση τοῦ χωρίου (τήν εὐχαριστοῦμε θερμά) καί μᾶς ἔδωσε τό παρακάτω κείμενο:

«Ἐπειτα διασχίζουμε βουνά χωρίς δέντρα,
ὄσπου βλέπουμε μιά ὄχι μικρή πεδιάδα ἀκαλλιέργητη
πού στό μέσον της, στούς πρόποδες ἐνός μικροῦ λόφου, βρισκόταν
ἡ πόλη Καμάρα, σέ κάποιο κόλπο, καί στή νότια
πλευρά τοῦ χειμάρρου κατερειπωμένη ἀπλωνόταν».

15. Βλ. *Spitael*, ὁ.π., σ. 106 (στ. 124), σ. 111 (στ. 180), σ. 134 (στ. 446), σ. 141 (στ. 535) κ.ἀ.

νά έδραιώσει τήν πεποίθησή μας: Στήν άκρη τοῦ Σαμωνίου ἔγιναν πρόσφατα ἀπό τήν ΚΔ' Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Κρήτης, μέ τήν επίδλεψη τοῦ ὑπογράφοντος, μικρές ἀνασκαφικές ἔρευνες στά πλαίσια συλλογῆς στοιχείων γιά τήν περιοχή καί ἰδίως γιά τόν ἐντοπισμό τῶν λειψάνων τοῦ ναοῦ τῆς Μινωίδος Ἀθηνᾶς, πού τοποθετεῖ ἐκεῖ ὁ Ἀπολλώνιος παραθέτοντας τό σχετικό μῦθο¹⁶. Μιά ἀπό αὐτές τίς ἔρευνες ἔγινε σέ ἔχνη τοιχοποιίας, πλησίον τοῦ νεότερου ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰσιδώρου, στό ὕψωμα κοντά στήν ἀκτή. Ἀποκαλύφθηκαν τά ἐρείπια ἐκκλησίας, μήκους μέ τόν πρόναο 12,80 μ. καί πλάτους 5,20 μ., μέ ἔξωτερικό δωμάτιο στό βόρειο τοῖχο, διαστ. 6,40×2,40 μ. Ἡ κεραμική πού βρέθηκε μᾶς βεβαίωσε ὅτι ὁ ναός ἦταν σέ χρήση στά χρόνια τῆς ἐνετοκρατίας ἀλλά τό πολύτιμο γιά τήν ἱστορία του εὔρημα ἦταν ἡ περισυλλογή τριῶν νομισμάτων πού ὄχι μόνο συνθέτουν τή διάρκεια ζωῆς του ἀλλά συνήγοροῦν ἀποφασιστικά στή λύση τοῦ προβλήματος τῆς πραγματικῆς θέσης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰσιδώρου πού εἶδε ὁ Buondelmonti. Στό ἐσωτερικό βρέθηκε tornesselo τοῦ δούκα Antonio Venerio (1382-1400)¹⁷. Σέ ταφή στό χῶρο τοῦ ἱεροῦ –προφανῶς ἱερωμένου– περισυνελέγη tornesselo τοῦ δούκα Leonardo Lorendan (1501-1521)¹⁸, ἐνῶ στό νάρθηκα sesino τοῦ δούκα Marino Grimano (1595-1605)¹⁹.

Ὁ ναός λοιπόν αὐτός φαίνεται ὅτι ἀνεγέρθηκε κατά τή 6' βυζαντινή περίοδο, ἐποχή θρησκευτικῆς οἰκοδομικῆς ἀναγέννησης, καί ὑπῆρχε στίς ἀρχές του 15ου αἰ. καί φυσικά καί τό 1415 πού τόν εἶδε ὁ Buondelmonti. Δέν καταστράφηκε ἀπό τίς τουρκικές ἐπιδρομές τοῦ 1462 καί τοῦ 1471 ὅπως ὑποθέτει ὁ Ν. Ι. Παπαδάκης²⁰ καί, τό πιό σημαντικό, ὑπῆρχε στά τέλη τοῦ 16ου αἰ., ἐνῶ σέ χάριτη τοῦ 1563 φέρεται ναός ἢ μοναστήρι μέ τό ὄνομα Acrotiriani στή θέση ὅπου καί σήμερα θρῖσκεται ἡ μονή τῆς Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ)²¹. Ὁ ναός θά πρέπει λοιπόν νά ἐρειπώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ., ὅταν ἡ ὕπαιθρος ἐρημώθηκε ἀπό τίς σφοδρές ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων πού κατέληξαν στήν κατάκτηση τῆς Κρήτης καί εἰδικότερα τῆς Σητείας τό 1648. Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ ecclesia Sancti Ysidori πού συνάντησε ὁ Ἰταλός περιηγητής καί πιθανῶς οἱ δύο ἱερεῖς πού εἶδε νά ἔμεναν σέ κελιά πού ἀπάρτιζαν τό μακρόστενο κτίσμα στά βόρεια τῆς ἐκκλησίας. Ἀργότερα,

16. Ἀργοναυτικά IV, στ. 1689-1693.

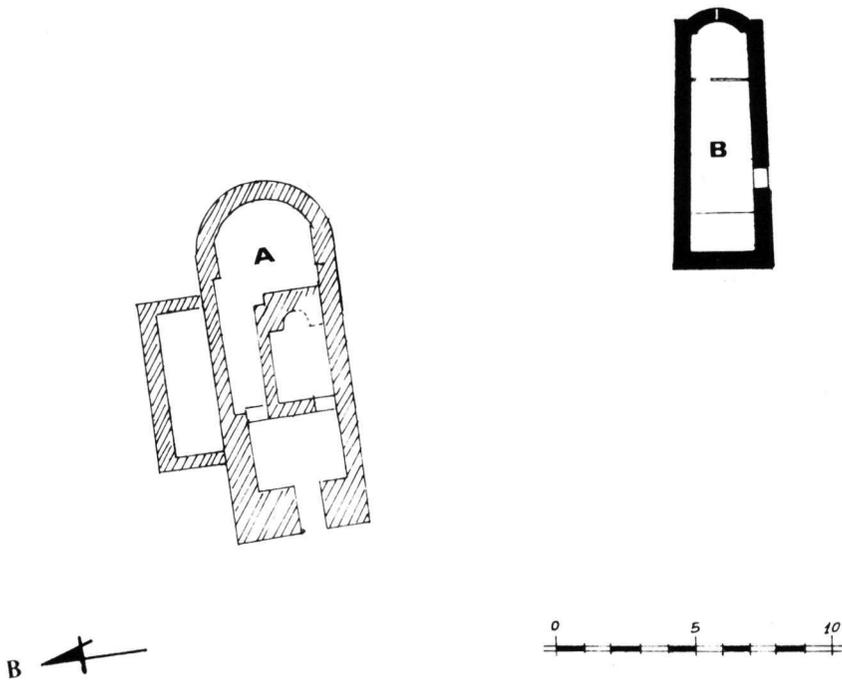
17. Ἐμπρ. ANTO VENEPIO DUX γύρω ἀπό σταυρό στό κέντρο. Ὅπισθ. VEXILIFER VENETIA γύρω ἀπό παράσταση λέοντος μέ εὐαγγέλιο. Βλ. Ν. Papadopoli, Le monete di Venezia, Venezia 1893, I, σ. 231 (7), πίν. XIII ἀριθ. 11,

18. Ἐμπρ. LE LAURENDAN DUX. Σταυρός στό κέντρο. Ὅπισθ. S. MARCUS VENETI. Λέων μέ εὐαγγέλιο. Βλ. Papadopoli, ὁ.π., II, σ. 114 (82).

19. Ἐμπρ. MARINUS GRIMANO DUX VE. γύρω ἀπό σταυρό στό κέντρο. Ὅπισθ. SANCTUS MARCUS VENE. γύρω ἀπό παράσταση λέοντος μέ εὐαγγέλιο. Βλ. Papadopoli, ὁ.π., II, σ. 458, ἀριθ. 154.

20. «Μύσων» ΣΤ', σ. 14.

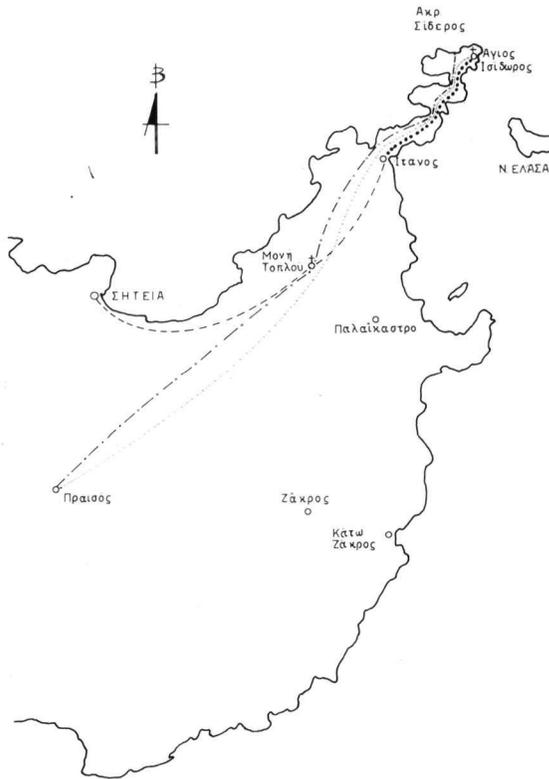
21. Ὅ.π., σ. 16, κατά ἰσχυρισμό τοῦ Ν. Ι. Παπαδάκη.

Εικ. 1. Ἡ θέση τοῦ παλιοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου (A) σέ σχέση μέ τό νεότερο.

στήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας καί σέ περίοδο πού οἱ Τούρκοι ἄρχισαν νά δείχνουν θρησκευτική ἀνοχή, φαίνεται ὅτι χτίστηκε ὁ νεότερος ναός τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου στή θέση πού βρίσκεται σήμερα, σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τά ἐρείπια τοῦ παλιοῦ, πού γιά κάποιο ἄγνωστο λόγο δέν προτιμήθηκαν γιά νά ἀνοικοδομηθοῦν (Εἰκ. 1).

Ἐπομένως, παρακολουθώντας τό ὁδοιπορικό τοῦ Buondelmonti στήν ἐκκίνησή του γιά τήν ἐπίσκεψη τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Κρήτης, θά πρέπει νά θεωρήσουμε δεδομένο –σύμφωνα μέ ὅλα τά παραπάνω στοιχεῖα– ὅτι ὁ περιηγητής ἀποβιβάστηκε στό Σαμώνιο ἄκρο, στό σημερινό Κάβο Σίδερο, ὅπου, σέ ὕψωμα πού ἀποτελεῖ τήν ἀπόληξη στή θάλασσα τραχύ βουνοῦ πού σήμερα εἶναι γνωστό σάν Κεφάλαι τοῦ Κάβου, βλέπει τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου καί ἀφοῦ διασχίζει μιὰ περιοχή γυμνή ἀπό δέντρα, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καί σήμερα, φτάνει στόν κόλπο τῆς Ἰτάνου –πού ταιριάζει ἀπόλυτα μέ τήν περιγραφή του–, βλέπει τά ἀρχαῖα ἐρείπια τῆς δωρικής αὐτῆς πόλης καί στή συνέχεια κατευθύνεται στό ἐσωτερικό τοῦ νησιοῦ. Πιστεύουμε ὅτι καί σέ πολλά ἄλλα σημεῖα τό κείμενο τοῦ Buondelmonti παρουσιάζει προβληματισμούς σχετικά μέ τήν ταύτιση κυρίως τοποθεσιῶν γι' αὐτό καί θά ἐπανέλθουμε.

Εικ. 2. Ἀρχή τῆς πορείας τοῦ Buondelmonti στό ἐσωτερικό τῆς Κρήτης.

Συμπερασματικά λοιπόν, στήν ἀναζήτηση τῶν θέσεων τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου καί τῆς Καμάρας, θά πρέπει νά ἀποκλειστεῖ ἡ ἄποψη τῆς Ἀποσκήτη-Ἄλεξιου καί ὡς πρός τά δύο σκέλη: Τοπλοῦ-Πραισός, νά θεωρηθεῖ ἀπραγματοποίητη αὐτή τοῦ Μ. Καταπότη: Τοπλοῦ-Ἴτανος, ἀφοῦ γιά νά συναντήσεις τήν Ἴτανο μετά τό Τοπλοῦ θά πρέπει νά ἐπιστρέφεις πρός τή θάλασσα καί ὄχι πρός τό ἐσωτερικό, νά θεωρηθεῖ λανθασμένη ὡς πρός τό δεύτερο σκέλος τῆς ἄποψη τῆς Spritael: Ἁγιος Ἰσιδωρος Κάβου-Πραισός, γιά τοῦς λόγους πού ἀναφέραμε παραπάνω, καί νά θεωρηθεῖ σωστή ἡ παλιά θέση τοῦ Ν. Ι. Παπαδάκη: Ἁγιος Ἰσιδωρος Κάβου-Ἴτανος (βλ. Εἰκ. 2 μέ τίς προτεινόμενες πορείες).

Πιστεύουμε ὅτι, μετά τήν ἐπανεξέταση τῶν φιλολογικῶν καί τοπογραφικῶν στοιχείων καί ἰδιαίτερα τήν ἀρχαιολογική ἐρευνα, οἱ ὑποθέσεις τείνουν νά γίνουν δεδαιότητα γιά τήν τελευταία ἄποψη.

SUMMARY

COMMENTS ON THE TOPOGRAPHY OF CRETE FROM THE BOOK
"DESCRIPTIO INSULE CRETE" BY CHR. BUONDELMONTI

The descriptions of various places and locations pertaining to the countryside of Crete in the text of the Italian traveller Chr. Buondelmonti's "Descriptio Insule Crete", have frequently caused problems because of misunderstandings mainly due to the author's misheard place names or to the incorrect information on such maps as were then in existence.

Two remarkable recent publications of the above mentioned work by Buondelmonti, the one by M. A van Spitael (a critique) and the other by M. Aposkiti-Alexiou (a translation into modern Greek with indentifications of locations deal with the problems of identifying what exist today with the topography of mediaeval Crete.

This article is concerned with the first part of Buondelmonti's journey through the interior of the island (lines 802-808 of the text according to the van Spitael publication) where the traveller starting from the North-Easternmost point of Crete visits first the church of Agios Isidoros and then the ruins of the ancient city of Kamara. Ms van Spitael accepts that Agios Isidoros was located at the tip of Cape Sammonio (modern Cape Sideros) and that Kamara was in fact Praisos which Buondelmonti mistakenly identifies as Kamara because of the incorrect placing of that city on Ptolemy's schematic map. Ms Aposkiti-Alexiou, on the other hand, while agreeing with Ms van Spitael about the Kamara-Praisos identification, noted that Agios Isidoros was a church located at the spot where Toplou monastery now stands (at a distance of about 15 km to the south of cape Sideros).

In the light of new knowledge gleaned from recent excavational research at Cape Sideros which uncovered the remains of a church which was in use at time of Buondelmonti's visit (1415) and from more exact translation of the text and more systematic correlation of the topographical elements in the text with what exist today, we can conclude that Buondelmonti undoubtedly did visit the church on the Cape (and not one at Toplou as and the earlier Sitian historian M. Katapotis believed) but that the ruins of an ancient city which he visited afterwards and which he, through genuine error, calls Kamara were not those of Praisos but of ancient Itanos. This view was also put forward over half a century ago by another Sitian historian N. I. Papadakis.

NIKOS P. PAPADAKIS